

Nem oda pota! De ide!
A Kétvízköze kulturális tagolódása
a Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása fényében

Az ünnepelt, Bárh János rendkívül kiterjedt munkásságának egyik fontos eleme a kulturális tagolódás vizsgálata. Mivel a tisztelgő kötetek esetében bizonyos fokig elvárás, hogy a közölt tanulmányok tematikája kapcsolódjék az ünnepelt munkásságához, e sorok írója örömmel veti fel ezt a témát, hiszen az utóbbi időben azzal foglalkozott, hogy a Magyar Néprajzi Atlasz (MNA) számítógépes feldolgozása (klaszteranalízise) segítségével igyekezzék meghatározni a magyar népi kultúra területi tagolódását.¹ E rövid dolgozatban Bárh János két cikkét szeretném megidézni, amelyek számos társukkal együtt a Kétvízközi népismeret című tanulmánygyűjteményben is megjelentek.² A dolgozat első felében arra keresek választ, hogy a fenti kutatás mennyiben erősítette meg vagy vitatta Bárh János hagyományos néprajzi módszerek segítségével meghatározott regionális felosztását a Duna és a Tisza közti alapvetően alföldi jellegű területen,³ míg a végén rövid kitekintésben azt vizsgálom, hogy az atlasz adatai alapján milyen mértékben tekinthető önálló területi egységnek a *pota* néven ismert közösség.⁴

Az összehasonlítás előtt azonban szükségesnek látszik röviden összefoglalni a Magyar Néprajzi Atlasz feldolgozása során alkalmazott módszertant, még akkor is, ha e lapokon hely hiányában elsősorban az eredmények jelennek meg.⁵ A Magyar Néprajzi Atlasz 634 térképlapon közel ennyi kulturális jelenség helyi változatait mutatja be elméletileg 417 kutatóponton. Az adatok kódolása és digitalizálása után egy klaszterező program⁶ az elemeket (településeket) az őket jellemző változók (kulturális jelenségek) értékei (helyi változatai) alapján összehasonlítja. Az egymásra leginkább hasonló két települést összevonja egy csoportba, jellemzőik alapján egy közös „súlypontot” képez, s a továbbiakban ezt veti össze a többi kutatóponttal. Az elemzés kezdetén mindegyik elem egy, csak önmagából álló csoportot képez, a végén mind a 417 elem egyetlen csoportba tömörül. Az elemzés folyamán (ott, ahol a program nagyon különböző csoportokat von össze) tipikus eloszlásokat állapíthatunk meg. A néprajzi nagytájak, középtájak és kistájak száma (Kósa László összefoglalását⁷ követve rendre

1 Összefoglalóan: BORSOS Balázs 2011. I. 2.

2 BÁRTH János 2005.

3 BÁRTH János 1995.

4 BÁRTH János 1973.

5 A részletes elemzések: BORSOS Balázs 2011. I. 365–382., 392–394. és 406–413. oldalán található.

6 A klaszteranalízis elvi alapjaival és gyakorlati buktatóival kapcsolatban hadd utaljak korábbi publikációkra: BORSOS Balázs 2003. 33–34.; BORSOS Balázs 2006. 145–146.; BORSOS Balázs 2007. 174.; BORSOS Balázs 2011. I. 61–64.

7 KÓSA László 1998.

5, 26, ill. 90) nagyságrendjében számítógép meghatározta kulturális nagy-, közepes és kis területi egységeket mutathatunk ki. Ezen egységekre – itt nem részletezhető okfejtés eredményeként – a kulturális nagy-, közepes, kis- (és mikro-) régió elnevezést találtam a legalkalmasabbnak.⁸

Az elemzés során figyelemmel kell lenni arra, hogy az atlasz 634 lapja között sok olyan akad, amely nagy mennyiségű 0 adatot tartalmaz, egyes lapok csak a kulturális jelenségek elnevezéseiről szólnak, ezért nyelvi-nyelvjárási jelenségekkel foglalkozó lapoknak tekinthetők (180 lap), illetve az atlasz alapvető időmetszetén (XIX–XX. század fordulója) kívüli időszakot, vagy egyes jelenségek időbeli változásait mutatják be (összesen 81 lap). Ezért ún. szűrt klaszterezéseket is végre kell hajtani, vagyis olyan elemzéseket, amelyekben a 180 nyelvi lap, a 81 időmetszeten kívüli lap nem szerepel. Az adathiányok hatását úgy ellenőrizhetjük, ha egyrészt kiszűrjük azt a 10 + 12 gyűjtőpontot, amelyeknél az adatfelvételi problémák miatt hiányoznak az adatok,⁹ illetve kiszűrjük azokat a lapokat, amelyeken 200-nál, illetve 50-nél több helység adatai hiányoznak (ezek száma rendre 267, illetve 429).¹⁰ Figyelembe kell azonban venni, hogy ebben az esetekben a vizsgálatba bevont lapok tematikai egyoldalúsága nő, -200-as elemzésben az atlaszban bemutatott 85 témakör közül 11, az -50-es klaszterezésben pedig már 28 teljesen kimarad. Ráadásul ezek elsősorban a nem anyagi kultúra területét mutatják be, az -50-es elemzésben az ilyen témákat bemutató 167 lapból csak 20 marad a mintában.

További vizsgálati lehetőséget nyújt, ha az atlasz adatainak alapelemzését és az így rajzolt tagolódási képet szembesítjük a kultúra térbeli szerveződését befolyásoló, nem elsődlegesen kulturális tényezők alapján kialakított területi struktúrával (közigazgatási, földrajzi, nyelvészeti tagolódás, demográfiai, agrárstatisztikai adatok), valamint az egyes kulturális aspektusoknak az atlaszon kívüli adatok (zene, tánc, és részben építkezés), illetve az atlasz adatai alapján (azaz tematikus lapcsoportok klaszterezése révén) föllállított területi struktúrájával. Az összehasonlítás legkézenfekvőbb módon úgy végezhető el, ha ezeket a kiegészítő adatokat az atlasz alapszerkezetében a 417 gyűjtőponthoz kötve rögzítjük. Így megalkothatjuk a Magyar Néprajzi Atlasz virtuális 10. és 11. kötetét.¹¹

A 10. virtuális kötet információs és kiegészítő lapokat tartalmaz. A közigazgatási tagolódást vármegyei és járási szinten mutatja be, amelyet kiegészít az agráradatak értelmezéséhez szükséges becslőjárási osztályozási vidékek szerinti beosztás. A demográfiai és agrárstatisztikai adatok két időmetszetben (1900, 1910, illetve 1895, 1910), illetve települési és (becslő)járási szintet képviselve jelennek meg. Ez utóbbi állítható igazából párhuzamba az atlasz többi lapjával, hiszen a gyűjtőpontokat

8 Erről részletesen lásd: BORSOS Balázs 2002.

9 Az atlasz adatgyűjtése (1960-as évek) idején létező politikai problémák miatt 8 + 12 romániai gyűjtőpont esetében hiányosak az adatok. Ezek közül az első csoportét egyáltalán nem, 12 kutatópontját csak korlátozottan lehetett figyelembe venni. Ugyancsak ki kellett szűrni Kecskemét és a felföldi Óvár adatait.

10 A számszerű határokat a klaszteranalízis matematikai jellegzetességei határozták meg. Részletes indoklásukat lásd: BORSOS Balázs 2011. I. 84–85.

11 A virtuális 10. és 11. kötetben a tematikus klaszterezések eredményei nem szerepelnek. Ez utóbbiak megtalálhatók: BORSOS Balázs 2011. II. 58–121.

úgy határozták meg, hogy teljes környezetük kultúráját reprezentálják, és ez a tágabb környezet statisztikai adatok esetén szükségképpen a (becslő)járást jelenti. A demográfiai jellemzők közül a nemzetiségi és felekezeti eloszlás adatai három részletezett-ségi szintben készültek: 1. az összetétel százalékos aránya, 2. a többség (kizárólagos, abszolút, relatív) 3. domináns felekezet/nemzetiség. Készültek lapok a települések lakosságáról 3, illetve 7 kategóriaosztásban. Ugyanebben a kétféle bontásban került térképre a járást alkotó települések átlagos lakosságszáma is. Az utolsó demográfiai laphoz a települések és a járások népsűrűségét, valamint a járást alkotó helységek átlagos területét mutató lapok sorolódtak. A mezőgazdasági adatok közül a térképre került az egyes művelési ágak (szántó, kert, rét, szőlő, legelő, erdő, nádas, terméketlen) százalékos aránya, kataszteri tiszta jövedelme, valamint a birtokok átlagos mérete a teljes és a szántóterületre vetítve egyaránt. Az agrárstatisztikai lapok esetén a kategóriák meghatározása azt az elvet követte, hogy míg számuk áttekinthető maradjon (6–8), mindegyikbe egyforma nagyságrendben kerüljenek elemek, és az egyes kategóriák közel azonos intervallumot fognanak át.¹²

A 11. kötetbe a szakirodalom feldolgozása által készített, a különböző aspektusokra vonatkozó tagolódási térképek kerültek. Három lap mutatja be az eddigi kutatás által feltárt, és viszonylagos konszenzust jelentő néprajzi tagolódási képet nagy, közepes és kistájak szintjén. Két lapon szerepelnek a földrajzi nagytájak és középtájak, és ugyancsak két lapon a nyelvjárási régiók, illetve a kisebb méretű nyelvjárási csoportok. A kulturális részterületek közül az irodalom alapján készült térkép az építkezés, a zene (és ennek nyomán a szokások), valamint a tánc aspektusa tagolódási képéről több részletezési szintben. Térkép mutatja a piacok számarányát (hány fő és mekkora terület esik egy vásárhelyre) a kenderfeldolgozás területi típusait, a fazekas-közpon-
tokat és a díszítőművészetben kiemelkedő területeket.¹³

A számítógép a klaszteranalízis mellett az ún. kulturálishasonlóság-vizsgálatot is elvégzi.¹⁴ Ennek segítségével megállapítható, hogy egy adott település hány térkép-

---

12 A felhasznált adatok a következő forrásokból kerültek ki: NÉPSZÁMLÁLÁS 1902., 1912.; ZENTAI László (szerk.) 2001.; MEZŐGAZDASÁGI STATISZTIKA 1897., MM 1913–1914. A virtuális 10. kötet járási adatokat bemutató térképei megjelentek BORSOS Balázs 2011. II. 199–283. A 701., 712., 714., 716., 718., 720., 721., 722., 730., 736., 739., 743., 745., 764., 771., 791., 793., 799. térkép megjelent: BORSOS Balázs 2008. 208–229.

13 A térképek a következő források alapján készültek: KÓSA László 1998.; HAJDÚ-MOHAROS József 2000.; HAJDÚ-MOHAROS József – HEVESI Attila 2002.; JUHÁSZ Dezső 2001.; BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor 1979.; HARKAI Imre 1995.; TÁTRAI Zsuzsanna 2002.; PAKSA Katalin – NÉMETH István (szerk.) 1989.; VARGYAS Lajos 1990.; MARTIN György 1990.; PRINZ Gyula – TELEKI Pál (szerk.) é.n.; KRESZ Mária 1991.; SZOLNOKY Lajos 1972.; DOMANOVSKY György 1981. A virtuális 11. kötet említett térképei megjelentek: BORSOS Balázs 2009. 275–287.; BORSOS Balázs 2010. 185–220.; illetve BORSOS Balázs 2011. II. 287–338. A számítógépes elemzés alkotta, illetve a tudományos szintézis eredményeképp rajzolt területi tagolódási térképek (831–833, illetve 834–837. térkép) megjelentek: BORSOS Balázs 2011. II. 339–354.

14 Ennek részleteiről lásd: BORSOS Balázs 2006. 148–149.; BORSOS Balázs 2007. 176. és BORSOS Balázs 2011. I. 213–214.

lapon, illetve mennyi változóértékben (súlyozott attribútum-értékben¹⁵) tér el a többi kutatóponttól. Az így alkotott lista a klaszterezés eredményét bizonyos fokig ellenőrzi is, mert míg a csoportelemzésben az első lépések után már közös súlypontokat vesz figyelembe a számítás, ebben az esetben mindig az egyes gyűjtőpontok eltérését vizsgálja az összes többitől. Ha tehát az egyes területi egységeket képviselő kutatópontok egymás listájában az élen szerepelnek, a csoport egységessége bizonyítható. Ez a módszer elsősorban a kisebb (maximum 10–15 gyűjtőpont által képviselt) területi egységek meghatározásában lehet segítségünkre.

Fent említett tanulmányában Bárh János a Duna–Tisza közén nagyjából a Kiskunlacháza – Szolnok vonalától délre eső terület történeti-néprajzi tagolódását ismerteti. Hierarchikus felépítést nem határoz meg, azonban az általa ismertetett 8 egység (Háromváros, Kiskunság, Tiszamellék, Dunamellék {hajdani „solti részek”}, Kalocsai Sárköz, Népszigetek, Szegedi földek és Bácska {régibben Bácskaság}) közül az utóbbi magyar lakosságát további kisebb területi egységekre bontva írja le: szabad királyi városok, Tiszai korona kerület, Észak-Bácska, Közép-Bácska, valamint a magyar szigetek.

Az, hogy Bárh János közepes területi egységeket nem határoz meg, arra a helyzetre mutat rá, hogy a Duna–Tisza közén nincsenek a felosztást segítő földrajzi képződmények: se hegyerincek, se belső vízfolyások. Ráadásul a török kiűzése után a terület kevés helyben maradt magyar lakossága a peremvidékekről beáramló népesség miatt felduzzadt és (részben a belső vándorlás miatt is) erősen keveredett, ám ez a kevert népesség a XVIII. század folyamán viszonylag egységes műveltséget alakított ki. Kósa László idézett művében ezért az Alföld táji felosztását alapvetően a központ felől kiindulva (központ–periféria viszony), a szabadalmas területek és a polgárosultság foka alapján végezte el.¹⁶ A Duna–Tisza közén az általa meghatározott középtájak közül négy található, de ezekből csak egy, a Kiskunság és a Háromváros körzete esik ide teljes egészében, míg a Jászság és a Tisza-mellék, a Bácska–Bánság, valamint Szeged és vonzáskörzete középtájak egyes részei a Tiszán túl találhatóak. A számítógép alkotta felosztás nagyjából hasonló struktúrát követ: a földrajzi Közép- és Dél-Alföld alkotta Középső nagyrégió Nyugati középrégiója öleli föl a Duna mellékét és a Kiskunság északi felét, és még további három középrégió egy-egy része esik ide, az Északiból a Tisza-mellék, a Középsőből a Kiskunság déli része valamint Szeged és környéke, a Déliből pedig Bácska. A fent kifejtett elemzések elvégzése után alkotott szintézis ezt a felosztást részben módosítja: a Kiskunság teljes területe a Nyugati középrégióba osztható.

A vizsgált területet Bárh János 8 egységre bontja, s ezek közül az utolsót (Bácska) tovább 5-re. Így voltaképpen 12 területi egységet mutat be, amelyek (a népszige-

15 A kulturálishasonlóság-vizsgálat leghatékonyabb változatának az ún. súlyozott attribútum-érték vizsgálat bizonyult. Ebben az esetben nemesak azt vesszük figyelembe, hogy egy adott település adatai hány térképen térnek el egy másiktól, hanem azt is, hogy ha egy adatban el is térnek, van-e olyan adat a térképen, amelyben egyeznek. A súlyozás jelen esetben azt jelenti, hogy ha a települések egy adatban eltérnek, de kettőben egyeznek, az nagyobb hasonlóságot jelent, mint ha egy eltérés mellett csak egy adatban egyeznének az adott lapon.

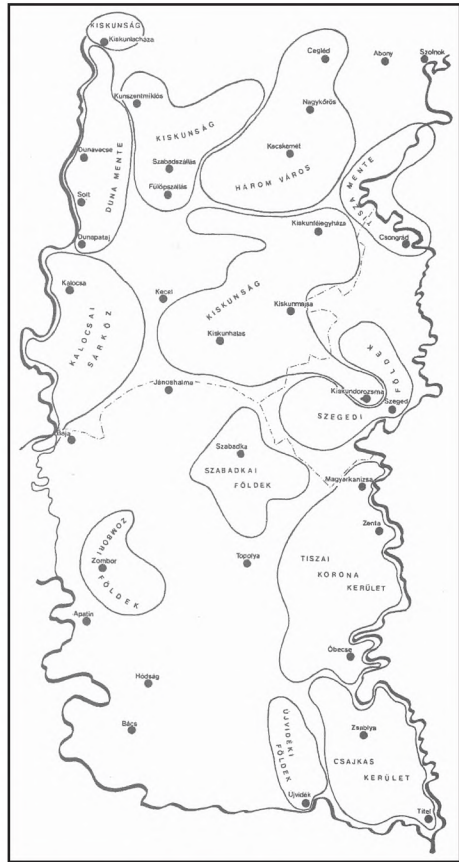
16 KÓSA László 1998. 74. A továbbiakban a Kósa Lászlóra való hivatkozás valójában már a munkája alapján szerkesztett térképekre (11. kötet: 801., 802., 803.) vonatkozik.

tek és a bácskai magyarság kivételével) az általa szerkesztett térképen (1. ábra) is kirajzolódnak.¹⁷ Ezen a térképen a 3 szabad királyi város (Szabadka, Újvidék, Zombor) környéke külön kistájakat alkot. A Bárth által meghatározott csoportok száma nagyobb ugyan a klaszteranalízis alkotta felosztásnál (ahol a számítógép mindössze 6 kistérséget határozott meg), ám nagyságrendileg megfelel a fent ismertetett elemzések szintézise eredményeképp kirajzolódó 11 kulturális kistérségnek (2. ábra). A következőkben azt tekintem át, hogy a számszerű egyezés mennyiben tekinthető területi egyezésnek is.

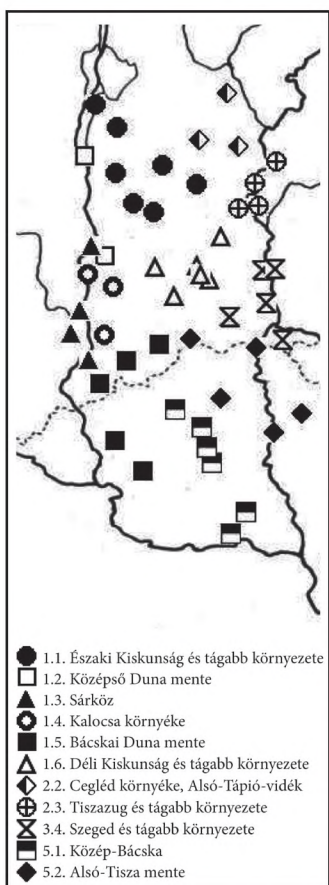
A Háromváros és vonzáskörzetük elemzése az atlasz adatai alapján nem könnyű, mert ugyan Kecskemét gyűjtőpont volt, de adatai olyan hiányosak, hogy az elemzésben nem használhatók. Cegléd környékét Mikebuda, Kecskemét környékét Izsák képviseli (ez utóbbi Bárth Jánosnál népszigetként jelenik meg). Az elemzések eredményeképp ez a néprajzi kistáj inkább kettévál, déli és nyugati fele földrajzi értelemben vett Kiskunsággal, míg a keleti és északi fele a Tisza mellékével mutat kulturális rokonságot.

A Kiskunságot Bárth János egységes egészként kezeli, nem választja szét északi és déli részre, de ugyanakkor jelzi a nyolc kiskunsági mezőváros eltérő sorsát és népességét: 1. a törököt lakottan túlélte református alapnépességű települések (ahova református baranyaiak vándoroltak be) Kiskunlacháza, Kunszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás és Kiskunhalas; 2) a kihalt, majd járszági katolikus népelemekből újjáéledt Kiskunfélegyháza, Kiskunmajsa, Kiskundorozsma. Nagyjából ezt a felosztást erősíti meg az MNA adataira alapuló vizsgálat. A voltaképpen a szabadalmassal azonosítható Kiskunságot (bár a XIX–XX. században a közből levő, korábban nem szabadalmassal területekre is – történelmi szempontból nézve helytelenül, de a kistáj XX. századi egységesülését nézve jogosan – alkalmazni kezdték a

1. ábra. Hajdani szabadalmassal területek és történeti–néprajzi tájak a Duna–Tisza között (BÁRTH János 1995. 8.)

17 BÁRTH János 1995. 8.

2. ábra. Duna–Tisza köze kulturális kistérségei

Kiskunság elnevezést¹⁸) az atlaszban nyolc település képviseli. Ezek közül 5 mezőváros: Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Kunszentmiklós, Szabadszállás, (ez utóbbi három 1900-ban már nem volt városi jogállású), három pedig a városhatárokba nem tagolt pusztákból fejlődött ki: Ladánybene, Móricgát és Szank.¹⁹ A földrajzi táj, a Duna–Tisza közti Homokhátság „Kiskunságként” azonosított közbülső területről, (Bárth Jánosnál „népszigetekről”²⁰) még további két gyűjtőpont szerepel az atlaszban: Izsák és Soltvadkert. Ezek közül Izsákot (Mikebudával együtt) a 3 város vonzáskörzete részeként azonosítja Kósa László, Soltvadkertet pedig a későbbi fejlődés miatt a Kiskunság részének tekinti (voltaképpen a kulturális hasonlóságvizsgálat alapján teljesen jogosan, hiszen rokon köre első négy helyén kiskunsági települések állnak, csak az 5. a szintén kívülálló Izsák). A nyolc gyűjtőpont elemzése eredményeképp kimondható volt, hogy a Kiskunság települései kulturális szempontból eltérnek annyira egymástól, hogy külön kiskunsági régióba kerülhessenek. Érdekes módon csak a délnyugati rész (Soltvadkert, Kiskunhalas) köré szerveződik inkább a kistáj, az északnyugati és a délkeleti rész települései inkább eltérnek egymástól. Mindezek alapján Kiskunságot csak korlátozottan lehet egységes egésznek tekinteni, a szabadalmas területek elhelyezkedésével többé-kevésbé egybevágó tagolás (kiegészítve egy délnyugati résszel) jobban leírja a terület belső kulturális viszonyait. A terület ugyanakkor – mint korábban láttuk – egyetlen középrégió keretei közé osztható.

A Tiszamelléket Bárth „néprajzilag alig kutatott terület”-ként jellemzi.²¹ Jeles községei közt megemlíti Csongrádot, (Ó)Kécskét és Alpárt, ez utóbbi kettő az atlasz kutatópontja. A számítógépes elemzés a kutatás híján „megérzésnek” nevezhető felosztást nagymértékben támogatja: a Tisza melléke Szolnoktól délre a Hármas-Körös torkolatáig a bal parti területekkel együtt önálló kulturális kistérségnek tekinthető.²²

18 KÓSA László 1998. 93. Az egységesülés lejátszódott a szabadalmas települések különböző eredetű lakossága között is a XVIII. században. BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet 1997. 14. Ugyanezt állapítja meg a Nagykunság lakosairól Szilágyi Miklós is. SZILÁGYI Miklós 1996. 183., 189–193.

19 A redemptio idején Szank Kunszentmiklós, Móricgát Kiskunlacháza pusztája volt, Ladánybene pedig a járszági Jászberény és Jászladány pusztája. ÖRSI Julianna 1996. 28–29. A szabadalmas települések közül tehát csak Kiskundorozsma és Fülöpszállás nem volt gyűjtőpont.

20 BÁRTH János 1995. 10.

21 BÁRTH János 1995. 9.

22 BORSOS Balázs 2011. I. 382., 522.

Bárh János szerint a Duna mellékét, „a hajdani »solti részek«[-et] reliktum jellegű kis mezővárosok láncolata uralja (...): Dömsöd, Szalkszentmárton, Vecse, Solt, Pataj.”²³ Ezek közül csak az utolsó volt gyűjtőpont az atlaszban, a Duna mellékéről a Csepel-szigeti Makád szerepelt még. Bár az atlasz adatainak klaszteranalízise sokkal nagyobb területi egységet határozott meg (a Duna bal partján a Homokhátság teljes északi részére kiterjedt), a szintetikus elemzés végül a Bárh által is támogatott képet rajzolta ki: a Duna mellékén a Csepel-sziget közepétől Kalocsa környékéig terjedő keskeny kulturális kisrégiót.

A Kalocsai Sárkőz Bárh szerint a „Pataj–Kecel–Szeremle háromszögbe eső mély fekvésű terület [...] több néprajzi csoport és népsziget gyülekezőhelye.”²⁴ Az MNA adatainak klaszteranalízise ezen a területen is nagyobb területi egységet határoz meg, amely azonban tovább bontható: a Tolna megyei Sárkőz és a hozzá kötődő falvak, Kalocsa és környéke, valamint a Kiskunság délnyugati és Bácska északnyugati részéből összeálló területi egység. Voltaképpen ezt a területi tagolást erősíti meg a további elemzés is. Bár Bárh János erőteljesen kikel a „Kalocsavidék” elnevezés ellen²⁵ és a város teljes környezetére (a potákra) is alkalmazza a Kalocsai Sárkőz kifejezést, jómagam a következőkben mégis preferálom az előbbit, hogy elkülönítsem Kalocsa környékének falvait, (amelyeket Bárh is önálló csoportnak tekint²⁶) és a megyei jelző nélküli Sárkőzt, mert a Duna két partján levő, ártéri környezetű és egymással kapcsolatban levő falvak együttese a szintézis eredménye alapján egyetlen kisrégióknak tekinthető. Ezzel pedig épp Bárh véleményét erősítem, aki szerint a „Tolna megyei és a Kalocsai Sárkőz között a Duna soha sem volt igazi választóvonal”.²⁷ A Sárkőzt az Atlaszban ily módon a Tolna megyei Madocsa és Decs, az egykor Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei, de a szabályozáskor a Duna jobb partjára került s ezért 1931-ben Tolna megyéhez csatolt Bogyiszló,²⁸ valamint a Mohácsi-szigeti Szeremle képviseli. Kalocsa vidékét pedig a szállások katolikus népessége és a Kalocsa melletti református múltú falvak (az atlaszban képviselőjük Uszód) és a várostól délre eső terület (képviseelője Sükösd) alkotják.

A Bárh által elkülönített Népszigetek (Akasztó, Izsák, Kecel, Kiskőrös, Soltvadkert)²⁹ önálló létét a számítógépes elemzés nem erősítette meg, az atlaszban szereplő Izsák és Soltvadkert beilleszthető az Északi illetve a Déli Kiskunság települései közé.

A Szegedi földek címszó alatt Bárh a „szögedi nemzet” bánási és kiskunsági kirajzolásai mellett Horgost, Kisteleket és Tápét említi.³⁰ Ezt az atlasz elemzése annyiban módosítja, hogy kimutathatóan a bánási kirajzások önálló kulturális egységet alkotnak, és Szeged tágabb környezete (az Atlaszban a Tiszától nyugatra Zákányszék,

23 BÁRTH János 1995. 10.

24 BÁRTH János 1995. 10.

25 BÁRTH János 1998. 211–214.

26 BÁRTH János 1995. 10.

27 BÁRTH János 1974. 292.

28 HAJDÚ-MOHAROS József 2000. 421.

29 BÁRTH János 1995. 10.

30 BÁRTH János 1995. 11.

Baks, Sándorháza, keletre Mindszent és a Marostól délre Tiszasziget (Ószentiván) képviseli) is kulturálisan összetartozónak tekinthető.

Bácska esetében Bárth János a területi tagolódást a földrajzi alap mellett a jogállás (szabad királyi városok, szabadalmas Tiszai kerület), valamint a település (új)jéledésének ideje és a bevándorlók felekezete alapján határozza meg. Az Atlasz gyűjtőpontjai a bárthi struktúrába a következőképp oszthatók be: Szabad királyi városokhoz Szabadka külterülete: Tompa, a Tiszai kerülethez Martonos és Mohol, Észak-Bácskához (amelyet Bárth további kisebb egységekre tagol, s amelyeket egy-egy település képvisel): Bácsborsód, Dávod és Tataháza, Közép-Bácskához a katolikus Csantavér, Kishegyes és Topolya, a református Pacsér és Bácsfeketehegy, s végül a magyar szigetek néven összefogott csoportba a Duna mentéről Bácskertes (Kupuszina) és Doroszló, míg Újvidék környékéről a közép-bácskai reformátusok által (is) telepített Piros, valamint Temerin. A Magyar Néprajzi Atlasz adatainak vonatkoztatási ideje (XIX–XX. század fordulója) tájékára ez a struktúra már megváltozott: a klaszteranalízis szerint az északnyugati sarok kivételével a teljes Bácska egyetlen kistérségbe osztható. A fent ismertetett módszerű vizsgálat eredményeképp létrejövő szintézis ennél részletesebb, de alapvetően földrajzi felosztást mutat, három kistérségit. Ezek: Észak-Bácska és a Duna menti magyar szigetek, Közép-Bácska és az Újvidék környéki magyar szigetek, valamint a legsűrűbb magyar lakosságú rész, a Tiszai kerület és Északkelet-Bácska lakossága. Ez utóbbi, az Alsó-Tisza mente kistérsége a Bánság északnyugati részének magyarságát is magában foglalja.

Befejezésül nézzük, hogy a Bárth János által részletesen elemzett, később népművészeti szempontból is körülhatárolt pota néprajzi csoport az atlasz adatai alapján mennyiben tekinthető a környezetétől markánsan elváló kulturális egységnek.³¹ A pota csoport „Kalocsa város egykori határában [...] ma öt közigazgatási egység: Kalocsa, Szakmár, Öregcsertő, Homokmégy, Drágszél”³² területén él. Ezek közül csupán Homokmégy volt gyűjtőpont az atlaszban, ez pedig erősen leszűkíti az elemzési lehetőségeket: kívülállóságára ugyanis csak a klaszteranalízisben történt kiválási sorrend, illetve a kulturálishasonlóság-vizsgálat alapján következtethetünk. Ezen vizsgálatok egyike sem erősíti meg a pota csoport különállását. A szintézis alapján Homokmégy két másik Kalocsa környéki településsel, az északra levő Uszóddal és a délebbre fekvő Sükösddel alkot egy kistérségit. Minél hamarabb válik el ezektől, annál inkább sajátos kultúrájának tekinthető. Am a Sárköz, Kalocsa környéke és Északnyugat-Bácska összesen 13 településére kiterjedő klaszteranalízis során csak a legutolsók közt, a 11. lépésben válik el Uszódtól. Ekkor – két kivétellel – mindegyik település már egytagú klasztert alkot. A kulturálishasonlóság-vizsgálat pedig egyenesen azt mutatja, hogy a fent említett kistérség Homokmégy köré szerveződik: a település hasonlósági sorának első két helyen Uszód és Sükösd áll.

A sajátos belesimulás hátterében minden bizonnyal az atlasz adatbázisa áll, hiszen azt elsősorban a tárgyi néprajz témaköréből gyűjtötték, és a hasonló természeti környezet a gazdálkodásban, építkezésben stb. hasonló alkalmazkodást követelt.

31 BÁRTH János 1973.; BÁRTH János 1979.

32 BÁRTH János 1973. 564.

Azok a jelenségek, amelyek alapján a potákat Báর্থ elkülöníti: történeti fejlődés, öszszetartozás-tudat, népművészet nem tartoznak ide, és az atlasz gyűjtőfüzeteiben erre vonatkozó kérdések nem szerepelnek.

IRODALOM

- BARABÁS Jenő (főszerk.)
1987–1992 Magyar Néprajzi Atlasz I–IX. Akadémiai Kiadó, Budapest
- BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor
1987 Magyar népi építészet. Műszaki, Budapest
- BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet
1997 Jász és kun, jászkun öntudat megnyilvánulásai a Kiskunságban. (Etnikai tudat – privilegialis tudat) Tisicum 10. 13–27. Szolnok
- BÁRTH János
1973 A pota néprajzi csoport. Ethnographia LXXXIV. 564–570. (Újra-közölve: BáARTH János 2005. 45–56.) Budapest
1974 Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népesedéstörténetében Cumania II. 285–329. Kecskemét (Újra-közölve: BáARTH János 2005. 327–360.), Kecskemét
1979 A pota néprajzi csoport népművészeti szempontú körülhatárolása. Ethnographia XC. 492–499. Budapest (Újra-közölve: BáARTH János 2005. 57–64.), Kecskemét
1995 Népcsoportok, néprajzi csoportok és történeti-néprajzi tájak a Duna–Tisza közén. In: BáARTH János (szerk.): Dunáninnen-Tiszáninnen. 7–21. (Újra-közölve: BáARTH János 2005. 71–88.) (A kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei 7.), Kecskemét
1998 A Kalocsai Sárköz fogalma. Cumania 15. 211–248. (Újra-közölve: BáARTH János 2005. 9–44.), Kecskemét
2005 Kétvízközi népismeret. Tanulmányok a Duna–Tisza közéről. Kalocsai Múzeumbarátok Köre, Kalocsa
- BORSOS Balázs
2002 „A régi jó régió” A magyar kultúra számítógép meghatározta területi egységeinek elnevezése kérdéséről. In: Keményfi Róbert (szerk.): A kultúra táji, térbeli változatai. Tanulmányok a 60. éves Kósa László tiszteletére. Néprajzi Látóhatár XI. 1–4. 103–112. Budapest
2003 A magyar nyelvterület kulturális régióinak számítógépes meghatározása a Magyar Néprajzi Atlasz térképei alapján. Előzetes eredmények. In: Vargyas Gábor (szerk.): Népi Kultúra – Népi Társadalom XXI. 31–60. Akadémiai Kiadó, Budapest
2006 Cultural Affiliation of Diaspora Settlements in Transylvania in the Light of the Computerisation of the Maps of the Atlas of Hungarian Folk Culture. In: Balogh, Balázs – Ilyés, Zoltán (eds.) Perspectives of Diaspora Settlements. 139–157. Akadémiai Kiadó, Budapest
2007 Erdélyi szórányletelek kulturális hovatartozása a Magyar Néprajzi Atlasz térképeinek számítógépes feldolgozása tükrében. In: Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán (szerk.): Regionális identitás, közösségépítés, szórányletelek. Kisebbségkutatás Könyvek. 170–182. Lucidus, Budapest
2008 A Magyar Néprajzi Atlasz virtuális 10. kötete In: Vargyas Gábor – Berta Péter (szerk.): Ethno-lore XXV. 194–229. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest

- 2009 A Magyar Néprajzi Atlasz virtuális 11. kötete. I. Néprajzi, földrajzi és nyelvjárási tagolódási térképek. In: Berta Péter (szerk.): Ethno-lore XXVI. 265–287. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest
- 2010 A Magyar Néprajzi Atlasz virtuális 11. kötete. II. Kulturális tagolódási térképek az egyes kulturális aspektusok alapján. In: Berta Péter (szerk.): Ethno-lore XXVII. 165–228. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest
- 2011 A magyar népi kultúra regionális struktúrája a Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása fényében I–II. 563 + 354 pp. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest
- DOMANOVSZKY György
1981 A magyar nép díszítőművészete I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest
- HAJDÚ-MOHAROS József – HEVESI Attila
2002 A Kárpát-Pannon térség tájféldrajza
In: Karátson Dávid (szerk.): Magyarország földje. Kitekintéssel a Kárpát-medence egészére (Pannon enciklopédia VI. kötet 1997 2. jav. kiadás) 294–306. Magyar Könyvklub, Budapest
- HAJDÚ-MOHAROS József
2000 Magyar településtár. Kárpát-Pannon (térképek: Horváth Zsolt), Budapest
- HARKAI Imre
1995 Házenszerek és szerepük a magyar népi építészetben. LaVik 1992™, Budapest
- JUHÁSZ Dezső
2001 A magyar nyelvjárások területi egységei. A nyelvjárási régiók.
In: Kiss Jenő (szerk.): Magyar dialektológia. 262–316. Térkép: 5. melléklet. Osiris, Budapest
- KÓSA László
1998 Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920) Planétás, Budapest
- KRESZ Mária
1991 Magyar fazekasművészet. Corvina – Forum, Budapest–Újvidék
- MARTIN György
1990 Magyar táncdialektusok
In: Dömötör Tekla (főszerk.): Magyar néprajz VI. Népzene – Néptánc – Népi játék. 390–451. Akadémiai Kiadó, Budapest
- MEZŐGAZDASÁGI STATISZTIKA
1897 A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája I.
A magyar mezőgazdasági statisztika fejlődése s az 1895. évi VIII. törvényeik alapján végrehajtott összeírás főbb eredményei községenként.
M. Kir. Stat. Hiv., Budapest
- MM vármegye
1913–1914 MM vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tisztajövedelme művelési áganként és osztályonként az 1909. évi V. T.-cikk alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után. M. Kir. Állami Nyomda, Budapest
- NÉPSZÁMLÁLÁS
1902 A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása.
A népesség általános leírása községenként. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat 1., Budapest
- MKSH.
1912 Magyar Korona országainak 1910. évi népszámlálása
A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat 42. MKSH, Budapest
- ÖRSI Julianna
1996 A redemptio szerepe a Jászkunság fejlődésében
In: Bellon Tibor – Örsi Julianna (szerk.): A Jászkunság összefogása. Tanulmányok a Jászkunság történetéből. 9–42. Karcag Város Önkormányzata, Karcag

- PAKSA Katalin – NÉMETH István (szerk.)
 1989 Alföld. Magyar Népzenei Antológia (sorozat szerk.: Falvy Zoltán). IV. Hungaroton, Budapest
- PRINZ Gyula – TELEKI Pál (szerk.)
 é.n. A magyar munka földrajza. Magyar föld – magyar faj II. Magyar földrajz 2. [k.n.], Budapest
- SZILÁGYI Miklós
 1996 A nagykun öntudat.
 In: Bellon Tibor – Örsi Julianna (szerk.): A Jászkunság összefogása. Tanulmányok a Jászkunság történetéből. 171–195. Karcag Város Önkormányzata, Karcag
- SZOLNOKY Lajos
 1972 Alakuló munkaeszközök. A magyar népi kenderrost-megmunkálás. Akadémiai Kiadó, Budapest
- TÁTRAI Zsuzsanna
 2002 Kalendáris szokásaink táji tagolódása. Néprajzi Látóhatár XI. 1–4. 317–339.
- VARGYAS Lajos
 1990 A magyar népzene dialektusterületei.
 In: Dömötör Tekla (főszerk.): Magyar néprajz VI. Népzene – Néptánc – Népi játékok. 63–94. Akadémiai Kiadó, Budapest
- ZENTAI László (szerk.)
 2001 A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. Talma Könyvkiadó, Pécs

Regional structure of traditional folk culture in Kétvízköz – based on a computer aided processing method of the Atlas of Hungarian Folk Culture

The paper is based on the findings of two articles by János Bárh dealing with the regional distribution of folk culture in Kétvízköze, a lowland area between the rivers Danube and Tisza in Hungary. First, computer assisted processing of the Atlas of Hungarian Folk Culture was summarized including all methods used to refine the findings and to draw up a regional structure for Hungarian folk culture. Second, the outcome of the study was compared to the ethnographic groups defined by Bárh, in terms of existence, size and geographic distribution. Finally, an attempt was made to clarify the special characteristics of the „Pota” group. The author concluded that the regional cultural structure defined by Bárh, allowing for some exceptions, basically concurred with his own results, even though the database of the Atlas was insufficient in depth to identify the Potas as a group with distinct cultural traits. [Translated by the author]

Balázs Borsos